

אהבה חלוצית

זוגיות ונישואין בעיניהן של בנות העלייה
השנייה

אבנר וישניצר

באידיאולוגיה הציונית-סוציאליסטית של צעירי העלייה השנייה נודע מקום מרכזי לשלילת דפוסי החיים שהותירו מאחוריהם. אחד ההיבטים של ההתנגדות למנהגי העבר היה התייחסות חשדנית לדפוסי החיזור והזוגיות המסורתיים, לעתים עד כדי שלילתם לחלוטין. דרך עיניהן של בנות העלייה השנייה ועל רקע האקלים החברתי-רעיוני ששרר בקבוצות הפועלים של התקופה נבחנים במאמר טיבן של מערכות היחסים הזוגיות שהתפתחו והדרכים שבהן ניסו הצעירים והצעירות לפשר בין הצורך האישי בקשר זוגי לבין התביעה להתמסרות מוחלטת לקולקטיב. כפי שיתבהר, על אף היחס השלילי של חלק מן הצעירים לטקסים דתיים בכלל ולמוסד הנישואין בפרט, בחרו לבסוף רבים מהם למסד את קשריהם בטקסי נישואין דתיים.

רבים מהם היו כמעט ילדים. מסכיבה שהייתה מוכרת להם וידועה הם היגרו אל תוך מציאות זרה לחלוטין. את העיירה, שבחיי החברה ה"בורגניים" שלה מאסו, הם נטשו כדי "לבנות חברה מבראשית". את המוסכמות הישנות לגבי אהבה, כמו מוסכמות רבות אחרות, הם ביקשו לזרוק מאחורי גבם. ריחוקה של אותה ארץ שבחרו להם למולדת חדשה תרם לתחושתם שניתן ליצור כאן חברה צעירה ומהפכנית, השונה במהותה מן החברה ה"מסובבת" והדתית שהשאירו מאחוריהם.¹ אליעזר שוחט, מאנשי העלייה השנייה,² ביטא היטב את תחושת הראשונות הזו:

* חיבור זה נכתב במקור במסגרת סמינר בהדרכתה של הפרופ' דבורה הרץ באוניברסיטת תל-אביב. תודתי נתונה לה על תשומת לבה ועל הערותיה, שסייעו בשיפורו של המאמר.
² במסגרת המאמר נעשה שימוש תכוף במונחים שהם למעשה מונחים אידיאולוגיים טעונים דוגמת 'העלייה

בכל הארצות היו לנו צורות חיים מסוימות בעלות צדדים שליליים רבים וגם חיוביים. באנו הנה ולא מצאנו כל צורת חיים. עלינו לבראה ולעת עתה תלויים אנו באויר... חיים אנו חיים של יחפות, אין לנו מנהגי נימוס קבוע...²

מדבריו של שוחט עולה בבירור תחושה של מבוכה, תחושה שתשוב ותעלה גם במקורות אחרים. הרצון לברוא צורת חיים חדשה, לצד הקושי במציאת תחליפים אידיאולוגיים וערכיים לאורח החיים הישן, הותירו את שוחט וחבריו "תלויים באויר". מבוכה זו הייתה אופיינית במיוחד לכל הכרוך ביחסי אהבה וזוגיות. אמנם גם בקהילות היהודיות באירופה החלו מתערערים דפוסי השידוך והנישואין המסורתיים, אולם הצעירים והצעירות שבאו לארץ שאפו באופן מודע ליצור דפוסים חדשים לגמרי, שיהלמו את ערכי "חברת המופת" שביקשו לבנות. גם כאן, כבתחומים אחרים, גילו שאין זה פשוט כלל ועיקר.

מטרתו של מאמר זה היא לספר בקצרה את סיפור הניסיונות הללו. ליתר דיוק, אני מבקש לבחון כאן את האופן שבו השפיע האקלים הרעיוני והחברתי הייחודי שהתפתח בארץ-ישראל בראשית המאה על חיי האהבה והזוגיות של בני העלייה השנייה. טענתי המרכזית היא שלאותו אקלים רעיוני הייתה השפעה מורכבת. הוא אמנם העניק לאהבות שנוולדו באותה תקופה צביון מיוחד וחדש, אולם מבחינה מסוימת הייתה זו תפאורה בלבד: טיפוס חדש של אהבה לא נוצר. גם בארץ-ישראל, שבה הייתה אמורה לקום חברת מופת ציונית-סוציאליסטית חופשית מ"כבלי מסורת" ומ"מוסר בורגני", מוסדו רוב האהבות בסופו של דבר באמצעות טקס נישואין רשמי, ולעתים קרובות טקס דתי.

הסיפור הציוני המקובל של העלייה השנייה מדגיש את המהפכה הכפולה הגלומה בה, זו הלאומית וזו הסוציאליסטית. זווית הראייה של הנשים באותו סיפור מבטאת ממד שלישי – של תביעה לשינוי מהותי בדפוסים המגדריים. בתחום זה היו שאיפותיהן של החלוצות הצעירות מרחיקות לכת הרבה יותר מאלה של הגברים, אך החלום לשבור את חלוקת התפקידים המגדרית המסורתית לא התממש בדרך-כלל והותיר רבות מן הצעירות מתוסכלות ומאוכזבות. הפער בין שאיפותיהן של החלוצות לבין המציאות בארץ הפך את החוויה שלהן לקשה עוד יותר מזו של המהגרים הגברים. זווית הראייה של נשות התקופה היא אפוא שונה מאוד מזו של הגברים בכל הקשור ליחסים בין המינים בקרב צעירי העלייה

השנייה, 'החלוצים' וכדומה. מראשיתה עשתה ההיסטוריוגרפיה הציונית שימוש באותם מונחים שהם למעשה חלק ממנגנון מושגי לאומי-מגייס, ובכך תרמה להתקבעותם גם בשיח האקדמי. למעשה ראוי היה להציב מונחים אלה בתוך מירכאות על מנת לשמור על ריחוק מסוים מן העולם האידיאולוגי הנידון ולאפשר מבט חיצוני וביקורתי, או במונחיו של שלמה זנד, על מנת לכתוב היסטוריה של הציונות ולא היסטוריה ציונית. ואולם, ריבוי המירכאות מכביד מאוד על הקריאה ועל כן בחרתי לבסוף להשמיטן. יחד עם זאת, ראוי לשים לב לעניין. לדיון בסוגיית השימוש במונחים אידיאולוגיים בהיסטוריוגרפיה הציונית ובטקסטים אחרים ראו זנד (תש"ס), עמ' 174-202.

השנייה, וזוהי הסיבה העיקרית שמאמר זה מתמקד בעיקר בוויתור זו. עם זאת, כדי להעשיר את הדיון בחרתי בכמה מקומות לשלב גם קטעים שכתבו גברים. ראוי לזכור כי רוב קובצי הזיכרונות שעליהם מסתמך המאמר נערכו כמה עשרות שנים לאחר תקופת העלייה השנייה, ועל־כן הם מספקים תמונה שלאחר מעשה, ואין כל ביטחון שכך בדיוק נתפסו הדברים בעת התרחשותם. השנים החולפות והתבגרותן של הנשים, התמורות במציאות הכלכלית, החברתית והפוליטית והשינויים באקלים התרבותי והאידיאולוגי השפיעו, מן הסתם, על האופן שבו בחרו הדוברות לתאר את עברן. עם זאת, בשל מיעוט המקורות האוטנטיים שעמדו לרשותי במסגרת המחקר הזה יש לזיכרונות חשיבות מיוחדת. קריאה זהירה וביקורתית של הזיכרונות והצלבתם עם ספרות המחקר הרלבנטית מאפשרות בכל־זאת להציע תשובות, ולו חלקיות, לסוגיות המרכזיות הנדונות במאמר. מובן כי לנוכח ההיקף המצומצם של המקורות ועקב הבעיות הכרוכות בשימוש בהם יכול המאמר הזה להציע רק תמונה כללית וראשונית מאוד. עם זאת, נראה לי שבהתחשב במיעוט המחקרים בתחום זה, גם עבודה ראשונית שכזו עשויה לתרום.

נשות העלייה השנייה – הרקע וגבולות הדיון

מבחינה כרונולוגית עוסק המאמר בתקופה שבין 1903 לבין 1918, תקופת העלייה השנייה וראשית העלייה השלישית. בהיסטוריוגרפיה הציונית מקובל לקבוע את ראשיתה של העלייה השנייה לשלהי 1903, לאחר הפוגרום בקישיניב, ואת סופה בקיץ 1914, כשמלחמת העולם הראשונה קטעה את גל ההגירה. ב־1918 החלו להגיע לארץ ראשוני העלייה השלישית, בעקבות הצהרת בלפור, המהפכה הבולשביקית וסיומה של מלחמת העולם. בתקופת העלייה השנייה היגרו לארץ־ישראל כ־30,000 יהודים. רובם התיישבו באחת מערי הקודש והשתלבו במה שמכונה 'היישוב הישן', ורק מיעוט קטן מהם, כמה אלפים לכל היותר, השתייכו לזרמים ציוניים־סוציאליסטיים. כשמדברים על 'אנשי העלייה השנייה' מתייחסים למעשה אל החבורה האידיאולוגית הקטנה הזו, שהתייחדה בכמה מאפיינים מובהקים: רוב חבריה היו צעירים חסרי אמצעים וחסרי מקצוע, שהגיעו לארץ מעיירות קטנות במזרח אירופה; רובם גדלו בבתים שומרי מסורת, אך פנו עורף למרכיב זה בחינוכם עוד לפני שהיגרו. את מקומה של המסורת תפסה אמונה לוחטת ברעיונות ציוניים וסוציאליסטיים, אם כי אלה לא התגבשו לכלל משנה רעיונית סדורה. גם מבחינה ארגונית חסר גל הגירה זה יד מכוונת, ואנשיו הלכו בדרך של ניסוי וטעייה. למרות זאת, הם הצליחו בסופו של דבר ליצור כמה מן המסגרות הארגוניות החשובות בתולדות היישוב: 'המשביר', 'השומר', מפלגות הפועלים וארגונים אזוריים וארציים שונים נוסדו כולם

על-ידי בני העלייה השנייה,⁸ ורבים מהם הפכו ברבות הימים לדמויות מפתח בהנהגת היישוב. חשיבותה של העלייה השנייה אינה נעוצה, אם כן, במספר המהגרים, אלא בתרומתם לביסוס ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל ולקידומה.

הנשים היו מיעוט קטן בקרב המהגרים הציונים (בין 10 ל-20 אחוזים). הרקע החברתי שלהן היה דומה לזה של הגברים: גם הן באו ברובן מבתים מסורתיים בעיירות מזרח-אירופה, וגם הן היו בדרך-כלל חסרות אמצעים. באופן כללי הייתה רמת ההשכלה שלהן נמוכה משל הגברים, ורק מעטות מתוכן שלטו עוד לפני הגירתן ארצה בעברית, השפה שבה דיברו בני העלייה השנייה בארץ-ישראל.³ מניעי ההגירה של הנשים היו זהים לאלה של הגברים, וקשה להצביע על מניעים 'נשיים' ייחודיים. הן רצו לקחת חלק פעיל בבניין המפעל הציוני, ורבות מהן ביקשו, כמו הגברים, לעבוד בחקלאות. השאיפה לשחרור האישה השתלבה בחלום החברה החדשה שבבנייתה ביקשו הנשים לקחת חלק, אך בדרך-כלל היא לא זכתה להתייחסות מיוחדת מצדן.

בבואן לארץ נתקלו המהגרות במציאות שהייתה רחוקה מחלומותיהן: מלבד התנאים הפיזיים הקשים, נאלצו הצעירות להתמודד גם עם דעות קדומות ושמרנות הן מצדם של איכרי המושבות והן מצדם של החלוצים הגברים.⁴ שרה מלכין, מנשות העלייה השנייה, מתארת חוויה זו בבהירות רבה:

ככה היה בגולה. הרעיון והשאיפה, כאמור, לא שמו גבולות וגדרים בין הצעיר והצעירה; אולם, הנה זכינו להגשים את שאיפתנו, עלינו לארצנו וניגשנו לפעולה ממשית, ותיכף באה המציאות והפרידה בינינו: הצעירים מצאו להם את דרכם ומקומם הראוי בארץ, ואנחנו הצעירות, לא רק שלא מצאנו את מקומנו, כי גם נפגשנו עם מציאות שכזו, שהחשיכה את עולמנו היפה שבנינו לנו.⁵

מציאות זו הקשתה מאוד על הצעירות למצוא עבודה כפועלות במושבות, ורק עם התגבשותן של קבוצות הפועלים הראשונות השתפר מעט מצבן.²

קבוצות הפועלים השיתופיות החלו להתפתח ב-1907 בעקבות המציאות הקשה בארץ, ומטרתן הייתה לאפשר לפועלים להתמודד בכוחות משותפים עם הקשיים. הקבוצות נטלו על עצמן עבודות קבלניות וחילקו את התשלום בין החברים באופן שוויוני. נשים הצטרפו

⁸ ברטל, קניאל וצחור (תשנ"ח), עמ' ה-ז, יג-יד. ראוי לזכור שהניסיונות להעריך את מספרם של אנשי העלייה השנייה ולאפיינם הם בעייתיים, שכן גם בקבוצה זו, ובוודאי בין המהגרים האחרים שהגיעו באותן השנים, לא הייתה הומוגניות. המהגרים לא היו, מטבע הדברים, מחויבים להגדרות ההיסטוריות המאוחרות יותר, ולא תמיד הגדירו את עצמם באופן חד-משמעי. ריבוי הדעות והאמונות מקשה במקרים רבים על מתיחת קו ברור בין החלוצים לבין המהגרים האחרים.

² האכזבה מתפקידן המוגבל ומעמדן הנחות הם שהובילו, לטענתה של דפנה יורעאלי, להתפתחותה של תנועת נשים בתוך מחנה הפועלים הארץ-ישראלי. ראו יורעאלי (תשמ"ד), עמ' 109-140.

גם הן לקבוצות הפועלים, אם בעבודה לצד הגברים ואם כאחראיות על משק הבית של הקבוצות.⁶ חלק מהקבוצות פעלו במושבות ובערים, וחלק פנו להתיישבות שיתופית, ובדרך זו הוקמו הקיבוצים והמושבים הראשונים. קבוצות אלה היוו את הליכה האנושית והאידיאולוגית של העלייה השנייה, ורבים מבין המפעלים המזוהים עם התקופה צמחו מתוכן. ההוויה המיוחדת שהתפתחה בקבוצות הפועלים השיתופיות הייתה אפוא בעלת השפעה עמוקה על האופן שבו התפתח היישוב היהודי. הוויה זו היא הסביבה החברתית והרעיונית הנבחנת במאמר זה.

בראשית הדיון יתואר האופי הייחודי של האקלים החברתי והרעיוני ששרר בקבוצות השיתופיות ויוסבר האופן שבו הוא השפיע על דפוסי המגע בין נשים לגברים. בהמשך יידונו טיבם של דפוסי החיזור ואופיין של מערכות היחסים שהתפתחו על רקע אותה הוויה מיוחדת, ולבסוף תוצג הדרך שהובילה את הזוגות הצעירים אל החופה על אף הסתייגותם מן המסורת ויוסבר מדוע הלכו דווקא בדרך זו.

א. האקלים החברתי והרעיוני

על-פי אחת ההערכות, עבדו בקבוצות השיתופיות השונות עד שנת 1914 כ-300 חברים וחברות, שהיוו בין 15 ל-25 אחוזים מכלל ציבור הפועלים בארץ.⁷ הערכה אחרת מעמידה את מספר החברים בקבוצות השיתופיות על כ-650.⁸ בכל מקרה מדובר בחבורה קטנה מאוד, אינטימית כמעט, שיצרה סביבה אנושית ייחודית. סביבה זו הייתה בעלת אקלים חברתי קיצוני, שנבע מתנאי הקיום הקשים ומן האינטנסיביות של היחסים שניהלו חברי הקבוצות בינם לבין עצמם. עליוה שידלובסקי מתארת את הקשיים של חיי השיתוף במילים הבאות:

כיוון שכל החיים היו מבוססים על קשרי חברות, על כושר האדם ליחסי חברות ועל התאמה הדדית – הרי שענין זה היה גורם למתיחות מתמדת בין אדם לחברו [...] כל גילוי קל של אי-התאמה או אי-הבנה בין איש לרעהו היה גורם מתיחות ומשפיע על חיי הקבוצה כולה. אנשים היו מהלכים במצבי רוח קשים – כיוון שכל החיים היו תלויים ביחסי חובה וריעות, הרי שכל חיכוך של מה-בכך היה מעורר באיש עצמו את הספק אם יוכל לחיות כאן, או מציג בפני החברה כולה את השאלה אם הוא מתאים לה. הכל היה סובייקטיבי מאוד, גם בגלל היות הקבוצה מצומצמת מאוד ושיווי המשקל שלה ניתן לערעור על נקלה.⁸

דומה שתיאור זה ממצה את עוצמת הרגשות ואת האינטנסיביות של היחסים שהיו כרוכים

⁸ הערכה זו מתייחסת לכלל הפועלים והפועלות שעבדו בקבוצות השיתופיות בשלב זה או אחר עד סוף מלחמת העולם הראשונה. ראו צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 28.

בניהול חיי הקבוצה. אל אלה יש להוסיף את תחושות הבדידות הקשות שהיו תוקפות לא אחת את הצעירים, הרחוקים כל-כך ממולדתם המקורית ומבית הוריהם.⁹ אל תוך סיר הלחץ הזה הצטרפו או צורפו בנות העלייה השנייה, בדרך כלל כדי לעסוק בניהול משק הבית של הקבוצה.¹⁰ ברוב הקבוצות היו רק בנות ספורות, לעתים אחת או שתיים, והשתלבותן בחברת הגברים הצעירים הייתה כרוכה לא פעם בבדידות ובקשיים חברתיים. כדי לאפשר הצצה אל תוך המציאות הלא פשוטה שעמה נאלצו הצעירות להתמודד בחרתי להביא קטע מזיכרונותיה של אחת מבנות העלייה השנייה. בקטע מתוארת שיחה שהתנהלה בין חברי הקבוצה שאליה צורפה כדי שתעסוק בעבודות משק הבית. הדוברים הם אברהם, חבר הקבוצה שקיבל את פניה עם בואה, ושני חברים נוספים, אהרן ואפטיקר:

לפנות ערב התחילו לבוא מהשדה. הראשון בא אהרן. תיכף נכנס למטבח ושאל:

– נו מה, באה הצעירה?

– כן, באה.

– ולמה זה חושך? מדוע אינך מדליק את המנורה?

– אין מה להדליק, היא כבר הספיקה לשבור את הזכוכית של המנורה.

– שברה? אוף, זה רע. אך אמור – יפה, יפה?

– אי, הנח, איני יודע.

אהרן יצא במהירות, כעבור רגע רץ עם פנס מפויח מן האורוה, העמיד אותו על השולחן, וזרק מבט עלי, הצטחק ואמר לאברהם – אין לך מה לכעוס.

הולך אפטיקר ומדבר אל עצמו: מי זה לקח את הפנס למטבח? [...]

ואהרן עונה לקראתו:

– הס, זה אני לקחתי, חפצתי לראות את החברה החדשה ואין מנורה, לקחתי את הפנס מהאורוה.

– נו, היה כדאי?

– לא ראיתי היטב, אבל אני חושב שכדאי.¹¹

העובדה שהשיחה הבוטה התנהלה כולה בנוכחותה של הנערה הצעירה מלמדת בוודאי על אטימות מסוימת כלפי רגשותיה. ואכן, השיחה נחרטה בזיכרונה היטב. אולם לענייננו חשוב יותר לעמוד על האווירה המשתקפת בקטע, אווירה של קסרקטין צבאי, של זלזול באישה ומדידתה על-פי מראיה החיצוני. יחס גס מעין זה כלפי הצעירות בקבוצות הפועלים היה, ככל הנראה, רווח.¹² צעירה אחרת התלוננה ביומנה על יחס דומה של הפועלים כלפיה וכלפי הצעירות האחרות:

הוא בא אלי, יושב כל הערב, מדברים על הכל, אך לא על שום דבר מעניין. עוד פעם אודות צעירות יפות. ושוב מעשה בילדות קטנות המושכות אותו אליהן, וכי החליט להתחיל לחזור אחריהן. כן, את זה הם רוצים: שנהיה רכות וצעירות ואם יחס אחד משני אלה, אין לנו בכלל זכות קיום.¹³

צ' נדב, מאנשי 'השומר', מחזק את דבריה של אותה צעירה בדברים שהובאו מפיו במקום אחר. לדבריו, הוא וחבריו לא היו מעוניינים בצעירות העצמאיות והדעתניות שבאו מאירופה. טוב היה להם לו יכלו לקחת כל אחד ארבע נשים בדואיות. "למה לנו", היו הוא וחבריו שואלים ב"שיחות חברים אינטימיות", "למה לנו בחורות עסקניות אלה, עם כל הפסיכולוגיה והפילוסופיה שלהן, שאינן נותנות לחיות חיים אנושיים פשוטים". האישה הבודואית, לעומתן, "אינה להוטה אחר קריאת ספרים, ומוחה אינו מבולבל בתיאוריות. מושגיה על הבעל והחובות כלפיו – קבועים ונטועים"¹⁴.

בדבריו של נדב שוב מהדהדת אותה הווייה גברית מאוד, שהנשים כאילו הורשו להיכנס אליה אך לא עמדו בציפיות. לדעת הגברים הן לא היו מוכנות למלא את התפקיד שנועד להן, ואף היו שהתלוננו על בנות העלייה השנייה שהן גבריות מדי או ששכחו את ייעודן הנשי.¹⁵ נראה שדברים אלה משקפים מידה רבה של תסכול.

קבוצת כינרת, 1908

מיעוט הנשים בקרב קבוצות הפועלים היקשה מאוד על יצירת מערכות יחסים זוגיות.

אין כל ספק שתסכול היה אכן מנת חלקם של רבים מבין הגברים של העלייה השנייה, ולו רק בגלל מיעוטן של הנשים. הצטרפותה של בחורה לקבוצת פועלים עוררה סכנה ממשית של יצירת יריבויות בין הצעירים על לבה של הבחורה, ומטבע הדברים הוסיפה לקשיי החיים גם אכזבות קשות. ש' בן-צבי, מאנשי העלייה השנייה, מתאר את כניסתה של א' לעבודה במטבח של קבוצת הפועלים שבה עבד:

עם כניסת א., בת עין-גנים, למטבח חלה מהפכה בחיינו הרווקים. חברתנו הקטנה קבלה תוכן משפחתי. כמלכה בכורת – המרכזת סביבה את כל סוגי הדבורים – כך ריכזה את כל

דרי הצריף. א. הייתה יפה ונעימה וטובת־לב. פניה עגולות, לחייה מלאות, אפה מחוטב ועיניה – הוי, עיניה! – שחורות־מבריקות [...] כבמטה קסם משכה אליה את לבות כל האנשים, שהיו צמאים למבט חם ומלטף של אשה. כל חבר ניסה למושך את תשומת־לבה. החיים הפנימיים קבלו משמעות חדשה.¹⁶

בן־צבי מוסיף ומתאר באריכות כיצד החלו כל הפועלים לסדר את מיטותיהם ולהקפיד על לבושם, הכול בשביל לשאת חן בעיניה של א'. אולם מטבע הדברים נועדו רובם להתאכזב, שהרי הם היו רבים ואילו היא, "מלכת הכוורת", הייתה רק אחת ונבצר ממנה להחזיר אהבה לכולם. אין זה קשה אפוא להבין שהופעתה של בחורה בתוך קבוצת פועלים גברית ברובה הייתה עלולה לערער את יציבותם של החיים החברתיים המתוחים ממילא. הופעתה של אישה איימה על הקבוצה. אפשרות התפתחותו של קשר רומנטי בתוך הקבוצה איימה עליה עוד יותר.

ואכן, היו שלא ראו בעין יפה מערכות יחסים זוגיות. קשר רומנטי בין גבר לאישה נתפס לעתים כקשר אגואיסטי, שכן משמעו היה הקדשת מִרְב אהבה ותשומת הלב לאדם אחד ולא לשאר חברי הקבוצה, למעמד הפועלים או לאנושות כולה. חיותה בוסל, מן הצעירות הבולטות של התקופה, מתארת את ניסיונותיה לפשר בין רעיונות אלה לבין הקשר הרומנטי שלה עם בן־זוגה יוסף:

שנינו האמנו בתמימותנו הרבה שאין זה הוגן לחשוב על קשרי אהבה בין צעיר לצעירה. האהבה האמיתית צריכה להקיף את האנושות כולה, ולא להצטמצם באהבה ש"תלויה בדבר". נוסחה מקורית נמצאה לנו: אין אנו אוהבים אחד בשני צעיר או צעירה אלא את הצעיר והצעירה בהא הידיעה אשר רעיון אחד לאומי אנושי מאחד אותם, קרבת לבבות [ההדגשות במקור].¹⁷

הניסיון להפוך את האהבה, שהיא מעצם טיבה ספציפית, מכוונת כל כולה אל אדם אחד, למעין רגש כללי ומקיף המשרת אידיאלים סוציאליסטיים ולאומיים, מלמד משהו על החשיבות שייחסו אותם שני צעירים לרעיונות. הם חשו שרק אם יתרגמו את אהבתם לשפת האידיאות, רק אם יהפכו את אהבתם מאישית ללאומית, יוכלו להצדיק את אותו "רגש אגואיסטי". לעומתם, רבקה צדיקוב־שיפריס, צעירה אחרת המתוארת בקטע שכתב צבי סוכולובסקי, לא ניסתה כלל לפשר בין האהבה והזוגיות לבין עולם האידיאלים הסוציאליסטיים־לאומיים. היא פשוט דחתה את הזוגיות:

יפה הייתה רבקה. קומתה בינונית, גופה נשי, שערותיה בלונדיניות־כהות ובעיניה הכחולות־עמוקות נשקפים עצב ושמחה יחד. לא אחד מהבחורים חמד את רבקה בלבד, אבל לא העז להעלות על דעתו שאפשר לפנות אליה כאל אשה – אחות היא רבקה, המסורה בלב ובנפש לכל הפועלים האחים ודואגת למחסורם [ההדגשה במקור].¹⁸

¹⁸ חבס (תש"ז), עמ' 700. תיאורו של סוכולובסקי, אף שבפירושו אינו מציע זווית נשית, שופך בכל זאת אור

סוכולובסקי ממשיך ומספר שאחד הבחורים, "בחור חסון ונחמד", העז בסופו של דבר לבקש את ידה של רבקה, אלא ש"הדבר עורר תמהון בלבה – לא הבינה כיצד אפשר להתעסק בענייני אהבה בשעה שהארץ זקוקה לפועלים, לעבודה עברית, ליצירה עצמית". היא לא קיפלה את הדגלים הגדולים גם כשאיים הבחור בהתאבדות. "הן אחי אתה", אמרה לו, "וכיצד תאהבני כאשר?" גם בקטע הזה מתואר מצב שבו צעירים רבים מאוהבים בבחורה אחת, אלא שכאן אין היא נענית לחיזורים. אין לדעת אם ההכרה של רבקה כי "הארץ זקוקה לפועלים" היא אכן המניע לסירובה, אולם עצם השימוש במונחים האידיאליסטיים הללו מעיד כי הסבר שכזה היה יכול להתקבל על דעת החלוצים. ואכן, סוכולובסקי מצא את מסירותה של רבקה לרעיון ראויה להערכה.

ההתמסרות לקשר זוגי נתפסה אפוא הן כאיום על הרקמה האנושית העדינה של הקבוצות השונות והן כדבר המתנגש עם האידיאלים, המעורפלים משהו, שלאורם ביקשו לעצב את "החברה החדשה".

אף שתפיסות מעין אלה לא מנעו התפתחות של קשרי זוגיות, הרי שלעתים, כפי שיובהר בהמשך, הן העיבו על התפתחותם של קשרים רומנטיים וסיבכו אותם. קשרים שכאלה נשמרו לא אחת בסוד, גם מפני חברי הקבוצה האחרים. ייתכן מאוד שהחשש מפני המתחים שקשר כזה עלול לעורר הוא שהוליד את הניסיונות חסרי-התוחלת להסתיר את הקשרים הרומנטיים.¹⁸ כך, לדוגמה, סיפרה חיה ישראלי שהיא ובן-זוגה הסתירו את הקשר ביניהם במשך זמן רב:

לשנינו היה ברור שאנחנו נהיה משפחה, אבל כל אחד חי את חייו ושמרנו על קשר. זה לא כמו עכשיו – שכל זוג צעיר תיכף חי יחד. שמרתי על עצמי ועל עצמנו – אם כי בלי דיבורים, בלי דיבורים... נוהרתי לא להעמיד את עצמנו בנסיון ובשום-דבר. לא דיברתי על זה עם עצמי ולא דיברנו בינינו. התעלמנו מהענין.¹⁹

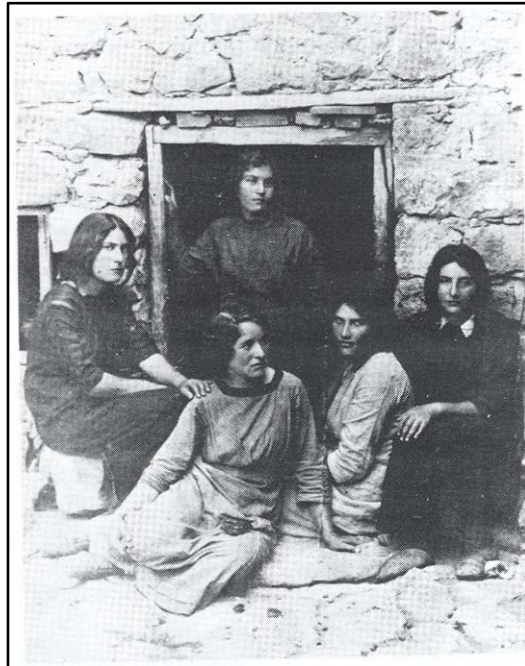
מלבד עניין הסודיות, קטע זה הוא דוגמה לסגירותם של בני העלייה השנייה בכל הנוגע לזוגיות ואהבה, נושא שאליו עוד נחזור. העדר הדיבור מודגש בקטע הקצר הזה פעמים כה רבות עד שכמעט מתעורר החשד שהנאהבים נאלצו לתקשר ביניהם בתנועות ידיים. ראוי לשים לב שגם אתנו, הקוראים, חיה אינה מדברת ברורות. מהי, למשל, כוונתה כשהיא כותבת "שמרתי על עצמי ושמרתי על עצמנו"? וכיצד ניתן לעשות זאת ללא דיבורים? שאלות אלה, וכן שאלות מהותיות יותר, נותרות מעורפלות. השאלה המרכזית, מדוע בכלל לשמור את עניין הקשר בסוד, נותרת ללא תשובה. ייתכן מאוד שגם במקרה

¹⁸ מעניין על הקשיים שביצירת קשר זוגי בתוך קבוצות הפועלים, ולכל הפחות על הרטוריקה שהייתה בשימוש. חבס (תש"ז), עמ' 700. גם בקבוצת 'השומר' היו שראו בקשר הזוגי דבר המאיים על השגת היעדים הלאומיים של הקבוצה. ראו צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 77.

זה, הצורך להסתיר את הקשר נבע מן הסיבוכים שהוא היה עלול ליצור בסביבה האינטנסיבית כל-כך של הקבוצה.

התפיסות השונות הרואות את הקשר הזוגי כאיום על הקבוצה ועל ערכיה ויעדיה של הציונות הסוציאליסטית הצטרפו לקשיים אובייקטיביים ומיידיים הרבה יותר. בין הקשיים הללו מנינו כבר את מיעוטן של הנשים, את האינטנסיביות והמתח של חיי קבוצות הפועלים ואת תנאי החיים הירודים. על כך יש להוסיף את הארעיות של חיי הצעירים בארץ, שנדדו לעתים קרובות בחפשם אחר עבודה. אילוצים אלה הפרידו לא פעם בין בני זוג והקשו על התבססותם של קשרים חדשים.²⁰

אך למרות הכול, על אף האקלים החברתי והרעיוני הקיצוני ועל-אף הקשיים האובייקטיביים נוצרו בתקופת העלייה השנייה קשרי זוגיות רבים. אולי הייתה זו דווקא המציאות הקשה, על הבדידות והייאוש שנכרכו בה, שחיזקו את הצורך במערכת יחסים משמעותית. המגע האינטנסיבי והקרוב בין צעירים לצעירות באותה חברה קטנה ואינטימית והעדר פיקוח של הורים ומבוגרים אחרים הקלו במשהו על יצירת מערכות יחסים למרות כל הקשיים שנזכרו.

פועלות במגדל 1908

ב. חיזור מהפכני

הניסיון לעסוק בשאלות הקשורות ביחסי אהבה ובאופי הזוגיות של בני העלייה השנייה הוא בעייתי בשל אותה סגירות שאפיינה אותם בכל הנוגע לעניינים שבלב. אניטה שפירא כותבת, בהתייחסה לאהבות שנולדו בחצר כנרת, ש"רובן ככולן היו מכוסות בצעיף הצניעות והשתיקה, האופייני לעלייה השנייה".²¹ בזיכרונותיהן של רבות מבנות התקופה אין כל התייחסות לאופן שבו הכירו את בני זוגן או לדרך שבה התפתחה מערכת היחסים

אתם. אחרות מסתפקות בציון תאריך ומקום החתונה.²² גם רחל ינאית בן-צבי מתארת את פגישתה עם חברה יצחק בראשון לציון, שנה לאחר שנפרדו בוילנה, בקיצור נמרץ. האינטימיות הנרמזת בתיאור רקע הפגישה מתחלפת מיד בתיאור התקפתם של ערבים מיפו על כמה צעירים יהודים וממשיכה בדיון בצורך לארגן הגנה עצמית יהודית בארץ.²³ נראה כי לפחות במבט לאחור נשות העלייה השנייה מצאו שהמקומות שבהם עבדו והמפעלים הציוניים שבהם נטלו חלק ראויים הרבה יותר לציון מאשר חייהן הרומנטיים. אופיים הלאומי, הממלכתי כמעט, של רבים מן הקבצים עודד אף הוא את הבלטת התרומה למאמץ הקולקטיבי ואת הצנעת החיים האישיים. קשה עלי-כן להרכיב על סמך המקורות שבחנתי תמונה עשירה של מערכת יחסים חלוצית אופיינית. תחת זאת אנסה להציג בקווים כלליים כמה פרקטיקות רווחות של חיזור ומגע בין צעירים לצעירות באותה תקופה.

המפגש הראשוני בין הצעירים היה יכול ללבוש צורות רבות ולהתרחש בכל מקום שבו באו במגע צעירים משני המינים. היו אהבות ממבט ראשון, והיו מערכות יחסים שנבנו לאורך זמן. מעטים הם התיאורים של רגע הפגישה. תיאורה של ציפורה ג'רג'בסקי יכול בהחלט להיחשב עשיר בפרטים ביחס לרוב התיאורים האחרים בששת כרכי 'אנשי העלייה השנייה': "באחד הימים בא לבקרנו בן-עייירתנו מרוסיה. התיידדנו. זה היה חברי בעתיד ברוך ג'רג'בסקי. המשכתי לעבוד בכרכור, ברוך עבד בסלילת כבישים".²⁴

זה כל מה שמספרת ציפורה על היכרותה עם בן-זוגה. במילה "התיידדנו" היא מבקשת לרמוז על היווצרותם של יחסי קרבה, אך מיד היא ממשיכה הלאה. אין זה דבר שראוי להתעכב עליו. כותבות אחרות כלל אינן מתייחסות להיכרותן עם בני-זוגן.²⁵ מה בכל זאת ניתן לומר על האופן שבו נולדו והתפתחו האהבות של אנשי העלייה השנייה?

ובכן, מצד אחד דחו הצעירים החילוניים את דרך ההיכרות היהודית המסורתית, "השידוך", כיוון שהיא התעלמה מרצונם ומנטיותיהם של בני הזוג. מצד שני, הם דחו גם את דרכי החיזור ה"סאלוניות", ה"בורגניות" של החברה ה"מסואבת" שהותירו מאחוריהם. הצעירים ניסו לפתח דרכי חיזור שיהלמו את החברה החדשה שביקשו ליצור.²⁶ אך כיצד מחזרים מהפכנים?

מרים ברץ סיפקה תשובה אפשרית: בפעם השנייה שנפגשה עם יוסף, בן-זוגה לעתיד, הגיש לה זה אשכול ענבים בעלותו מן הכרם. אחר-כך הצטרפו אליהם חברים נוספים, והם שרו וניגנו בגורן. "היה זה ערב יפה מאוד", סיכמה. יסוד אופייני אחד העולה מתוך תיאורה של מרים הוא אותו שילוב של 'ענייני האהבה' עם 'ענייני המהפכה הציונית'. הבאת אשכול מהכרם והשירה בגורן הן פעולות הקשורות קשר הדוק לחזון הציוני, שמראשיתו היה כרוך בעבודת אדמה. יוסף, בהביאו אשכול מן הכרם שבו עבד, ביטא לא רק את רגשותיו כלפי מרים, אלא גם את זהותו הערכית כ'אדם חדש'. עירוב שכזה בין הפן האישי לפן הלאומי מאפיין, כפי שנראה בהמשך, גם דפוסי חיזור רווחים יותר.

מערכת היחסים בין מרים ליוסף הוסיפה להתפתח, והתהדקה במיוחד בעת שחלתה מרים בקדחת ויוסף היה בא לבקרה. אז הייתה מתגנבת מבית החולים, והם היו מבליים לילות שלמים בריקוד ובשירה.²⁷

פעילות מקובלת נוספת הייתה קריאה משותפת. יונה בן־יעקב כתבה:

איך התחילו "הרומנים"? היום אומרים "הם הולכים ביחד". אז אמרו "הם כבר קוראים ביחד". גרנו בחדר הצעירות 4 חברות. כשהיה נכנס בחור של אחת החברות "לקרוא יחד" – האחרות היו יוצאות. כך היה נכנס יצחק ואני הייתי קוראת אתו את אחד־העם.²⁸

מדבריה של יונה בן־יעקב ברור שהקריאה המשותפת הייתה פעילות רווחת מאוד. ברור גם שלעתים קרובות כיסתה הקריאה על פעילויות משותפות אחרות, שלא היה להן דבר וחצי דבר עם ספרים. ולמרות זאת, יש משמעות לכך שדווקא הקריאה נתפסה כפעילות ראויה. גם ברגעי היחד המעטים שהודמנו לבני הזוג בתנאי הצפיפות הקשים הם הקדישו את זמנם לקריאה בכתביו של הוגה ציוני. ככל שהדבר עשוי להיראות לא רומנטי בעינינו, הריהו מלמד על חשיבותן של האידיאות הגדולות בחייהם של אותם צעירים. אפילו בנסיבות אינטימיות כל־כך חשו הצעירים צורך לתת ביטוי לציוניותם. שוב מורגשת הנטייה שהוזכרה לעיל, להחדיר את ההיבט הלאומי לעומקם של חיי הרגש, ולו לצורך הצדקתם במונחים המקובלים בין בני התקופה. הצדקה שכזו הייתה חשובה מאוד בסביבה אידיאולוגית המדגישה כל הזמן את הכלל ואת יעדיו על פני האינדיווידואל וצרכיו האישיים. גם חיותה בוסל מתארת חוויה של קריאה משותפת באחת מפגישותיה עם יוסף:

הנני מרגישה שלבי מלא על כל גדותיו. שעות אחדות היה אצלי חברי האהוב ואתו ביליתי את הזמן בתענוגים. הוא ישב על ידי, ואני קראתי את "קורות היהודים" עד שפנה היום. בין השמשות כמובן לקחנו לעצמנו רשות לנוח מהקריאה ומהדיבור התמידי, והוא נשען עלי ושתק, ואני נשענתי עליו ושרתי שירת הערש.²⁹

ניתן אולי להבין את שתיקתו של יוסף לאחר כמה שעות רצופות של קריאה ב"קורות היהודים", אולם אין זו שתיקה של קור או של שעמום. זהו תיאור יוצא־דופן בחום שהוא מקרין ובאינטימיות שהוא מעביר, המועצמים על ידי הזכרת הישענותם של יוסף וחיותה זה על זה. גם בכך, בהתייחסות הישירה למגע הפיזי בין בני הזוג, תיאורה של חיותה בוסל הוא חריג. ברוב התיאורים אין כמעט התייחסות לדברים הקשורים במגע או במיניות. יחסי־מין כלל אינם נזכרים במפורש בטקסטים שבדקתי. במקרים מועטים ניתן למצוא התייחסויות עקיפות מאוד לעניין זה. מרים ברץ מעידה על עצמה שהייתה "נערה בריאה ועליזה ורבים הבחורים המחזורים אחרי. 'עז פראית' – כך קראו לי. לא הרהרתי הרבה, חיי היו עשירים ולא היה מקום להרהורים.³⁰ למה הכוונה בכינוי "עז פראית", על שאלה זו קשה לענות, אך דומה שלא נרחיק־לכת אם נציב את דבריה של מרים בהקשר מיני. המגע

האינטנסיבי בין צעירים לצעירות המתנהל הרחק מעיני ההורים אפשר בוודאי חופש מיני רב יותר, וזה התקיים, כך נראה, לצד תופעות הפוכות של התנזרות מוחלטת ממיני.³¹ יחסי-מין היו חלק אינטגרלי גם ממערכות היחסים המשמעותיות יותר שניהלו החלוצים. הם, שהתנערו מצווי הדת והמוסר הבורגני, לא ראו טעם בדחיית העניין עד לאחר החתונה. בדרך כלל הקושי להגשים זאת נבע מהצפיפות ומהעדר הפרטיות. יונה בן-יעקב ממשיכה ומספרת כיצד התגברו היא ויצחק על בעיות אלה:

חדרים לא היו. יצחק גר באוהל עם חיים ברקוביץ', ואותו שלחו לעבודה בחוץ באיזה מקום. הוא נסע ונשאר אוהל ליצחק וזאת הייתה הודמנות כזאת. אבל איך עושים זאת? שברנו את כל המושגים אז. היו בינינו שראו פסול בכל טכס. כי זה היה זעיר-בורגני. רצו לבנות תרבות חדשה. מה פתאום אני אכנס לאוהל של יצחק? איך זה יהיה? החלטתי החלטה גאונית. אני גרתי בבית הראשון. לקחתי את המזרון שעליו ישנתי וזרקתי אותו למטה כשכולם ישנו בליה. ויצחק לקח את המזרון והכניס אותו לאוהל ואנחנו "התחדרנו". או אמרו "התחדרו" [...]³²

הקטע מעביר היטב את תחושת הצפיפות ואת הקושי הממשי להיפגש ביחידות עם בן-הזוג. נראה שהמונח 'להתחדר', כפי שהוא מופיע כאן, אין פירושו רק קיום יחסי מין. משמעותו מעבר לחיים משותפים בחדר אחד, ומכאן ההתייחסות לעניין החתונה. יונה מוצאת לנכון להדגיש את העובדה שהיא ויצחק עברו לגור יחד, על כל המשתמע מכך, בלי להתחתן. דומה שדפוס זה של זוגיות לא היה נדיר,³³ והיה בו כדי לדחות את ההתמודדות עם שאלת החתונה, טקס שההסתייגות ממנו ניכרת בבירור בדברים.

אולם מטבע הדברים, לא כל הקשרים התפתחו לכדי מערכת יחסים קבועה. כדרכן של אהבות בכל מקום ובכל זמן, רבות מהן הסתיימו במשבר. המציאות הקשה בארץ, אורח החיים הארעי, מיעוטן של הנשים והאקלים החברתי והרעיוני הקיצוני אף הגדילו את הלחצים וחיבלו ביכולתם של הצעירים לבסס מערכת יחסים תקינה. ייתכן שגם ריחוקם של ההורים והיעדרו של דור מבוגר ומנוסה יותר מנעו מהצעירים עצה ומקלט ביתי והפכו את משברי האהבה לקשים עוד יותר.³⁴ כן ייתכן שהספרות הרוסית של המאה התשע-עשרה, על גיבוריה המתייסרים-תמיד, השפיעה אף היא על צעירי העלייה השנייה. הנטייה לשקוע בייסורים – כמעט ליהנות מהם – מתוך תחושה של הקרבה, ניכרת בכתביהם של כמה מאנשי התקופה. רחל סלע, לדוגמה, כותבת כי "ככל אשר הייתה הארוחה דלה, כן עלו קולות העלומים. מני רווחה יגורנו, נכספנו לקורבן, לעינוי, לכבלי האסיר, בהם נקוש ברמה את שם המולדת".³⁵ אניטה שפירא מתארת בהרחבה את ההשפעה שהייתה לגיבורי הספרות הרוסית על מערכת היחסים המורכבת בין ברל כצנלסון לבין לאה מירון ושרה שמוקלר.³⁶

היו הסיבות אשר יהיו, אחוזי ההתאבדויות הגבוהה בגין אהבות נכזבות מעיד על הקשיים

שהערימה המציאות בארץ בדרכם של צעירי העלייה השנייה. אניטה שפירא כותבת בעניין זה ש"התאבדות הייתה התרופה המקובלת בכנרת לאהבה נכזבת".³⁷ התאבדויות, איומים בהתאבדות והתעסקות אינטנסיבית בנושא היו תופעות רווחות גם במקומות אחרים.³⁸ גור אלרואי, שבחן את תופעת ההתאבדות בתקופת העלייה השנייה והשלישית מונה 59 מקרי התאבדות בין השנים 1910–1923. גם הוא תולה את המספר הגבוה של מקרי ההתאבדות בין היתר בחוסר האיזון בין מספר הצעירים לצעירות ובמתחים הנפשיים שהתעוררו על רקע הקנאה והאהבות הנכזבות. אלרואי גם הוא סבור שהריחוק מן המשפחות שלל מן הצעירים תמיכה והכוונה של שכבה בוגרת ושקולה יותר והחריף את המצוקות שהובילו להתאבדות.³⁹

גם במקרים שמערכות היחסים לא הסתיימו באופן חד־משמעי כל־כך, רבות מהן היו קשות ומסובכות מאוד. מערכת היחסים המיוסרת בין ברל כצנלסון לשרה שמוקלר ולאח מירון כבר נזכרה. היו, כך נראה, גם אחרות:

הנזירות, סילוף אורח החיים, בזבוז הכוחות והחשת הקץ, קץ החיים. האנשים המשיכו למעשה את חיי ה"אכסטרינים" וה"מתמידים" הגלתיים ללא כל חשבון פרטי, כאילו חטא הוא לאדם לחשב את חשבון חייו הוא. מכאן נבעה ההופעה של "רומנים ללא פתרון", בני עשרות שנים, שבהם נתברכה העלייה השנייה. זה היה הגורם למשפחות ללא ילדים, לעובדות הרבות של ערירות ורווקות.⁴⁰

קטע זה של איטה פקטורית, מנשות העלייה השנייה, נכתב כמובן זמן רב לאחר שהחלו אותם "רומנים ללא פתרון" שאליהם היא מתייחסת. פקטורית מנסה להסביר, במבט לאחור, מהן הסיבות למערכות יחסים סבוכות אלה. דבריה מבטאים גישה ביקורתית מאוד כלפי אורח החיים ה"מסולף" של בני התקופה. הוא זה שמסביר, לדעתה, את הקשרים המרים ואת המקרים הרבים של הרווקות. בדבריה של איטה פקטורית שוב ניכר באופן חד ביותר המתח שבין אידיאלים שיתופיים לבין זוגיות, בין שעבוד העצמי ליעדים לאומיים לבין ההתמסרות לקשר זוגי. צעירים לא מעטים בחרו, כך נראה, באפשרות השנייה, כלומר באורח חיים שמנע כל אפשרות של יצירת קשר זוגי משמעותי. האידיאולוגיה ומציאות החיים הקשה גבו מאותם צעירים וצעירות מחיר כבד.⁴¹ יוסף חיים ברנר כתב אף הוא על "הישוב החדש בארץ־ישראל, הריקן והמדולל, הבטל בששים, המלא רווקים מדוללים ובתולות זקנות ונשמות ערטילאיות".⁴¹

נשוב עתה אל אותם זוגות צעירים שכן הצליחו לבסס מערכת יחסים. כפי שנראה, רוב

³⁷ לעניין המתח העצום שהיה כרוך בהקמת תא משפחתי בתוך המסגרת הקבוצתית ראו גם את מכתביה של פסיה אברמסון, שהתאבדה בכפר גלעדי בשנת 1922, בקי (תשמ"ח), עמ' 46–55; עוד על עניין מערכות היחסים "הבלתי פתורות" ראו גם אצל צור (תשנ"ח), עמ' 292–293.

הזוגות הללו בחרו להתחתן – על-אף ההסתייגויות מן המנהגים הבורגניים ומן המסורת היהודית. בעמודים הבאים אנסה להסביר בקצרה מדוע בחרו צעירי העלייה השנייה להתחתן בכל זאת, ולתאר את האופי החדש ששיוו לחתונותיהם.

ג. "והנה הוחלט להעמיד חופה"

מודעה על חתונה מ'1913

יחסם של בני העלייה השנייה לנישואין היה מורכב. היו בהם שהטילו ספק בעצם הנחיצות של מוסד הנישואין, אך אלה היו מעטים.⁴² רבים יותר דחו את טקס הנישואין בשל היותו הן בורגני והן דתי. יונה בן-יעקב

כתבה, כזכור, שהיו בין הצעירים "שראו פסול בכל טכס. כי זה היה זעיר בורגני".⁴³ מצד שני, רבים מבני העלייה השנייה, כולל אלה שחשו לא בנוח עם רעיון הנישואין, התחתנו בסופו של דבר, ולעתים קרובות עשו זאת בטקס דתי. מדוע, בעצם?

חיותה בוסל מספקת הסבר בלתי צפוי לשאלה. לטענתה, היא ויוסף התחתנו בגלל ההורים, "אמו של יוסף, אשר התגוררה בטבריה דרשה או מאתנו במפגיע שניכנס לחופה כדת וכדין. ניסיתי להסביר לה שאין תכלית בדבר משום שעלי לשוב לפתח-תקוה ויוסף הרי ישאר בדגניה [...]."⁴⁴ מחאותיה של חיותה לא הועילו. החתונה התקיימה על-פי דרישת האם. מן הציטוט אנו למדים שוב שקשר זוגי ללא חתונה היה מקובל, ושחיותה לא מצאה שום טעם למסד אותו, לפחות לא באותו זמן. אחרים כן ביקשו להתחתן, אולם נאלצו להתמודד לעתים עם הנטייה להתייחס לזוגיות כעניין בעייתי בתוך המסגרת השיתופית. מרים ברץ מספרת שכשהודיעו היא ובן זוגה יוסף על כוונתם להתחתן, לא היו יתר חברי הקבוצה בדגניה "מרוצים ביותר מן השינוי, אבל הביאו בחשבון את רצוננו, והוחלט לערוך את החתונה בגמר הקציר".

העובדה שחברי הקבוצה "לא היו מרוצים ביותר מהשינוי" מעלה את השאלה, מה בדיוק עורר את מורת-רוחם – מרים ויוסף הרי ניהלו מערכת יחסים זמן רב קודם לכן, ובמה היו חיהם עתידים להשתנות לאחר החתונה? התשובה לשאלה זו היא חששה של הקבוצה שהיווצרות משפחות עם ילדים מאיימת על עצם קיומם של החיים השיתופיים. ואכן, משנולד ילדם של מרים ויוסף החל דיון בכל סוגיית מקומה של המשפחה בקבוצה:

ההתלבטות בשאלת הטיפול בילדים, היא שהעלתה את שאלת המשפחה בקבוצה. היא נידונה

באסיפה ונתגלו חששות, שמא תפריע המשפחה להתפתחות הקבוצה ותפגע ביסודות השיתוף בה. אז עלתה ההצעה: לא להתחתן במשך חמש שנים [ההדגשה במקור]. ומעניין, שהחבר המציע דוקא הוא היה הראשון שהפר את הצעתו...⁴⁵

הפתרון שהציע שמואל דיין, אותו חבר לא־עקבי, לקונפליקט שבין המשפחה לקבוצה מלמד, לדעתי, שהולדת ילדים ללא חתונה נתפסה כדבר לא מקובל. המציע סבר, כנראה, שאם ימנעו את החתונות למשך חמש שנים ידחו גם את 'בעיית הילדים'. השערה זו מתחזקת גם כשבוחנים את הביוגרפיות של רבים מבני העלייה השנייה: באף אחת מן הביוגרפיות או הרשימות האוטוביוגרפיות שנבחנו במסגרת עבודה זו לא מצאתי עדויות לזוגות שלא התחתנו וחיו עם ילדיהם. אני מניח כי גם אם היו כאלה, בוודאי לא היו רבים. מיעוט הילדים הוא שהביא את הסופר שלום אש לדפוק על השולחן בעת ביקורו בחוות כנרת ולצעוק בידיש: "מדוע אתם יוצרים

יוסף ומרים ברוך ובנם גדעון (1910)
יוסף ומרים היו הזוג הנשוי הראשון בקבוצת דגניה

בארץ בית משוגעים? לא שמעתי במקומות שבהם ביקרתי קול ילד. הייתכן...⁴⁶ דומה שהחתונה נקשרה באופן טבעי בתודעתם של בני התקופה בהקמת משפחה, כאילו בהכרח תלויות שתי הפעולות זו בזו. כיוון שבפועל הולדת ילדים אינה תלויה בטקס זה או אחר, מתעוררות שאלות הקשורות בהריונות בלתי־מתוכננים בתקופה שלפני הנישואין: האם היו הריונות כאלה או החשש מהם בין הגורמים שדחפו בני זוג אל החופה, למרות הסתייגותיהם האידיאולוגיות. בירור שאלות אלה דורש מחקר מקיף ומעמיק יותר, ועל כן נותר אותן בינתיים פתוחות.

⁴⁵ שלום אש ביקר בכמה קבוצות שיתופיות, וביניהן דגניה, קבוצת כנרת, מגדל ומרחביה. ראו תמיד (תשל"א-תשל"ג), ו, עמ' 43. גם א"ד גורדון ומניה שוחט נאבקו בנטייתם של רבים מהצעירים שלא להקים משפחות, ראו צור (תשמ"ח), עמ' 291-292.

על כל פנים, סביר להניח שלצד מניעים אישיים אחרים ניתן למנות את הרצון להוליד ילדים בין הגורמים שהניעו את צעירי העלייה השנייה להתחתן. מניע נוסף הוא אולי השפעתן של תפיסות מסורתיות שהיו מקובלות בחוגים שונים. גורמים שמרניים בתוך היישוב, כמו אנשי המושבות, התייחסו בשלילה לחיים משותפים ללא נישואין.⁴⁷ ייתכן מאוד שגם לעמדות אלה הייתה השפעה על נטייתם של הצעירים להתחתן בסופו של דבר. אולם עצם ההחלטה להתחתן לא מחקה את היחס המורכב והמסויג של הצעירים כלפי טקס החתונה. בהתייחסויותיהן של כמה מבנות התקופה לעניין ניכרת מבוכה רבה באשר לדרך שבה יש לערוך את הטקס. דוגמה לכך ניתן למצוא בדבריה של מרים בריק: "והחתונה עצמה, מה דמות תהיה לה בקבוצה? אנשים חופשיים אנו, רחוקים מטקסים דתיים. מחפשים דפוסי-חיים חדשים. מחפשים, ולפי שעה לא מוצאים. והנה הוחלט להעמיד חופה."⁴⁸ גם בספר 'חצי יובל של דגניה' מתבטא חוסר הבהירות בנוגע לדרך הנישואין הראויה:

חתונה, הדרוש לנו טכס דתי, חופה וקידושין? שאלה זו נתעוררה לרגלי חתונת חבר וחברה בקבוצה... החברים המתחתנים לא ידעו מה להגיד. ודאי שזה מיותר אולם לשם מה לבטל מנהג שמת, המוסף תוכן ליום זכרון זה? [...] והיו שלעגו, כמובן, הנה אנשים מהפכנים ומחזיקים באיולת, הקפות שבע, טבעת, כתובה, חופה, ועוד שטויות כאלה...⁴⁹

לבסוף נערכה חופה, אלא שהצעירים הפריעו במהלכה במעשי קונדס, כמו מתוך כוונה לרוקנה מאופייה הרציני, הדתי. דוד כנעני טוען, בהתייחסו לאותה חתונה ולחתונות אחרות שנערכו במתכונת דומה, כי "שובבותם של הקרואים, מעשי-הליצנות, כאילו באים לכסות על המבוכה, על דפוסי הפשרה בין שתי הנאמנויות".⁵⁰

מדברים אלה עולה כי חוסר היכולת למצוא תחליף הביא לכך שהטקס הדתי הושאר על כנו. אולם הצורך במתן ביטוי לתכנים נוספים, לאומיים וסוציאליסטיים, הניע את הצעירים להוסיף מרכיבים חילוניים לטקס, ובדרך זו לתת ביטוי אותנטי יותר לנטיותיהם. חופתם של מרים ויוסף, לדוגמה, הייתה קלועה משיבולים והוחזקה על-ידי קלשונים.⁵¹ היו אלה, ללא ספק, ביטויים טקסיים של האידיאולוגיה הפועלית-חקלאית של אנשי קבוצת דגניה. אנשי 'השומר' מצאו ביטוי לרעיונותיהם בהעמדת החופה על קני הרובים ובשילוב ירי ותחרויות רכיבה במהלך החתונה.⁵² כך, באמצעות דחיקת החופה הדתית לשולי האירוע והפיכתה לפחות רצינית ועל-ידי הוספת מרכיבים חילוניים לטקס, הכשירו צעירי העלייה השנייה את טקס הנישואין הדתי. דפוסים אלה, טוען דוד כנעני, התקבעו והיו רווחים בצורה זו או אחרת גם מחוץ לקבוצות השיתופיות.⁵³

אמנם שלילת דפוסי הזוגיות הבורגניים והמסורתיים הייתה חלק אינטגרלי מתפיסת עולמם של בני העלייה השנייה, אולם, כמו שאר המרכיבים בתפיסת עולם זו, גם הרעיונות בנוגע לנישואין היו מעורפלים. בניגוד לחידושים שנוצרו עם התגבשות החיים השיתופיים

ודפוסי העזרה ההדדית בהתאם לרוח האידיאלים הציוניים-סוציאליסטיים, בתחום הזוגיות לא נוצרו חידושים. כל הטיפול בנושא הזוגיות היה כרוך במבוכה רבה ונדחק בדרך-כלל לשוליים. התוצאה הייתה חזרה לדפוסי הנישואין המסורתיים וקישוטם בתכנים חדשים.

סיכום

במאמר קצר זה נעשה ניסיון לצייר בקווים גסים את דמותה של העלייה השנייה בכל הנוגע לאהבה, לזוגיות ולנישואין. נעשה בו ניסיון לחדור מבעד ל'צעף השתיקה' של בנות התקופה, לאפיין את ההתפתחות של מערכות יחסים באותה תקופה ולעמוד על כמה מן ההשקפות הרווחות לגבי נושאים אלה. ראינו שבמידה זו או אחרת רווחו השקפות השוללות זוגיות, בשל האיום הגלום בה לקבוצה ולערכיה או ליעדים הלאומיים. ההשקפות האלה הצטרפו לתנאים האובייקטיביים ששררו בארץ והקשו עוד יותר על יצירת קשר. קשרים רומנטיים הפכו לעתים קרובות מרים ומסובכים, והביאו צעירים רבים אל סף משבר ולפעמים אל מעבר לו. ההתאבדויות המרובות, שלחלקן לפחות היה רקע רומנטי, ביטאו במובן מסוים את הקושי שהיה טמון בדחיית שיטת השידוך. האהבה הנכזבת, תוצר לוואי של תהליך זה, הכתה בצעירים בעוצמה רבה והפכה קטלנית בהיעדר תמיכה של הורים ובוגרים.

הרעיונות המהפכניים והאקלים החברתי האינטנסיבי עיצבו בדרך ייחודית גם את מערכות היחסים שכן התפתחו. הייחוד התבטא בשינויים קלים בדפוסי החיזור, בחיים משותפים ללא נישואין ובאופי המיוחד שניסו צעירי העלייה השנייה לשוות לחתונותיהם. מאשכול הענבים של הפגישה הראשונה ועד לחופת השיבולים, ולמעשה כמעט בכל רגע מתועד בולטים מאמציהם של הצעירים לשלב את הזוגיות בדרך כלשהי באפוס הגדול שהם חשו את עצמם מגשימים.

הממד הלאומי והממד הסוציאליסטי של המהפכה הציונית הפכו אפוא למרכזיים, לפחות כתפאורה במערכות הזוגיות החדשות של התקופה. לעומת זאת, בממד השלישי, המגדרי, לא ניכר שינוי מהותי. נראה כי השאיפה לעצב מחדש את יחסי המגדר במסגרת הציונות הסוציאליסטית, שאיפה שביטאו כמה מן הבולטות שבנשות העלייה השנייה, לא השפיעה על חלוקת התפקידים המסורתית בתחום היחסים בין המינים. לדוגמה, לא מצאתי כל עדות לערעור על תפקידו ההגמוני של הגבר בתהליך החיזור.

מעבר לרמת הסמלים לא יצרו, אם כן, בני העלייה השנייה דפוסים חדשים שהיו יכולים להחליף את דפוסי הזוגיות הבורגניים, ולא טקסי נישואין שהיו יכולים להחליף את הטקסים הדתיים. דומה שבמישור זה, האישי והרגשי, התקשתה האידיאולוגיה החדשה למלא את מקומה של המסורת שכה רבים מבני העלייה השנייה גדלו עליה. על-כן פנו בני העלייה

השנייה לגיבוש דפוסים חדשים, שהיו מבוססים על מעין שעטנו בין המסורת היהודית לבין התכנים הסוציאליסטיים והציוניים.

הגידול במספר הילדים בקבוצות השיתופיות הוא שחייב את בני העלייה השנייה להתמודד בכובד ראש עם מקומה של המשפחה בקבוצה. הניסיון לפשר בין התא המשפחתי לבין הקבוצה הוליד את החידוש היחידי שיכול להיחשב כמהפכני בכל הכרוך בחיי משפחה: החינוך המשותף. שיטה ייחודית זו של גידול ילדים הוסיפה להתקיים בקיבוצים עשרות שנים רבות ועיצבה, למעשה, מחדש את אופייה של המשפחה בקיבוץ. אולם נושא זה עומד, כמובן, בפני עצמו וראוי לבחינה מעמיקה יותר.

ניסיונותיהם הראשוניים מאוד, המגושמים משהו, של אנשי העלייה השנייה לתת ביטוי מעשי לאידיאלים המהפכניים שלהם בתחום היחסים הזוגיים הוכתרו בהצלחה מוגבלת. העולם הישן לא נחרב עד היסוד, והחדש נותר קשור אליו בעבותות שהיו עבים יותר משרצו המהפכנים הצעירים להודות. ובכל זאת, הדפוסים הישנים הועמדו במבחן ויצאו ממנו כשהם תואמים יותר את צורכיהם של הצעירים. אם רצו בני העלייה השנייה ליצור תרבות חדשה, כפי שכתבה יונה בן-יעקב, הרי שמבחינות רבות הם הצליחו בכך. החברה החדשה שיצרו נבדלה מאוד מזו שעזבו באירופה, ואותה פינה שנותרה בורגנית – החתונה – הייתה בעצם זניחה למדי.

מראי מקום

16	ברנשטיין (תשמ"ז), עמ' 65.	1	כנעני (תשל"ז), עמ' 132-133. על תחושת החופש והיעדר המחויבות ראו גם: שפירא (תשמ"א), עמ' 59.
17	צור (תשנ"ח), עמ' 291.	2	כנעני (תשל"ז), עמ' 134.
18	לדוגמאות של ניסיונות שכאלה ראו שפירא (תשמ"א), עמ' 109; צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 72.	3	יורעאלי וברנשטיין (תשנ"ח), עמ' 294.
19	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 78.	4	יורעאלי וברנשטיין (תשנ"ח), עמ' 295.
20	ראו לדוגמה: תמיר (תשל"א-תשל"ג), ג, 167-168; צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 72, 75.	5	ברנשטיין (תשמ"ה), עמ' 145.
21	שפירא (תשמ"א), עמ' 109.	6	ברנשטיין (תשמ"ז), עמ' 22-23.
22	ראו לדוגמה בקובץ הזיכרונות תמיר (תשל"א-תשל"ג), א', עמ' 140, ובמקומות רבים נוספים באותו קובץ.	7	ניר (תשנ"ח), עמ' 245-246.
23	ינאית-בן-צבי (תשכ"ט), עמ' 13.	8	חבס (תש"ז), עמ' 556.
24	תמיר (תשל"א-תשל"ג), ד', עמ' 45.	9	ראו לדוגמה: חבס (תש"ז), עמ' 556.
25	לכמה תיאורים לאקוניים אחרים של פגישות והיכרויות ראו תמיר (תשל"א-תשל"ג), ד, 98, 105, 128, 192.	10	יורעאלי וברנשטיין (תשנ"ח), עמ' 297.
		11	כצנלסון-רובשוב (תר"ץ), עמ' 44.
		12	יורעאלי וברנשטיין (תשנ"ח), עמ' 298, הערה 18.
		13	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 70.
		14	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 73.
		15	ברנשטיין (תשמ"ז), עמ' 23.

26	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 70.	41	כנעני, עמ' 134.
27	חבס (תש"ז), עמ' 526; לדוגמה נוספת ראו תמיר (תשל"א-תשל"ג), ד', עמ' 60.	42	כנעני, עמ' 137.
28	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 75.	43	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 75; וראו גם עמ' 66 במאמר זה.
29	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 71.	44	תמיר (תשל"א-תשל"ג), ב, עמ' 243.
30	זה היה לפני שפגשה את יוסף, בן-זוגה. ראו חבס (תש"ז), עמ' 523.	45	חבס (תש"ז), עמ' 529-528.
31	ראו צור (תשנ"ח), עמ' 293-291.	46	דוגמה אופיינית לדרך המחשבה הקושרת בין חתונה להקמת משפחה מצויה בקטע 'על מניה שוחט', צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 77.
32	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 75.	47	כנעני (תשל"ז), עמ' 137.
33	לדוגמאות ראו תמיר (תשל"א-תשל"ג), ד, עמ' 59; ה, עמ' 114-113, 212; וכן כנעני (תשל"ז), עמ' 137.	48	קבוצת דגניה א (תשכ"א), עמ' 36; דוגמה נוספת המבטאת מבוכה בכל הנוגע לאופן עריכת טקס הנישואין ראו צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 75.
34	ראו לדוגמה דברים מתוך איגרת שכתבה אחת הצעירות, כצנלסון-רובשוב (תר"ץ), עמ' 220.	49	כנעני (תשל"ז), עמ' 137.
35	חבס (תש"ז), עמ' 582.	50	כנעני (תשל"ז), עמ' 139.
36	שפירא (תשמ"א), עמ' 109-112.	51	קבוצת דגניה א (תשכ"א), עמ' 36.
37	שפירא (תשמ"א), עמ' 110.	52	כנעני (תשל"ז), עמ' 138; דוגמאות נוספות של חידושים בטקסי חתונה ראו גרא (תשנ"ו), עמ' 122; וכן צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 76.
38	לדוגמאות ראו חבס (תש"ז), עמ' 700; צור, עמ' 293; כצנלסון-רובשוב (1940), עמ' 204-202.	53	כנעני (תשל"ז), עמ' 138.
39	אלרואי (תשנ"ט), עמ' 210-213, 229-228.		
40	צור, זבולון ופורת (תשמ"א), עמ' 70.		

רשימת מקורות

- אלרואי, גור (תשנ"ט), 'חלוצים אובדי דרך? סוגיית ההתאבדות על סדר יומן של העליות השנייה והשלישית', יהדות זמננו, 13.
- בן-צבי, רחל ינאית (תשכ"ט), אנו עולים: פרקי חיים (תל-אביב).
- בקי, רות (תשמ"ח), להתחיל מבראשית (תל אביב).
- ברטל ישראל, יהושע קניאל וזאב צחור (עורכים) (תשנ"ח), העלייה השנייה: מחקרים (ירושלים).
- ברנשטיין, דבורה (תשמ"ה), 'פועלות וחלוצות בעלייה השנייה – תקוות ואכזבות', מרדכי נאור (עורך), העלייה השנייה 1903-1914: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומרי עזר (ירושלים).
- ברנשטיין, דבורה (תשמ"ז), אשה בארץ-ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב (תל-אביב).
- גרא, גרשון (תשנ"ו), חצר כנרת ואנשיה: סיפורה של החווה הלאומית הראשונה: דברים בשם אומרם (תל-אביב).
- זנד, שלמה (תש"ס), האינטלקטואל, האמת והכוח (תל אביב).
- חבס, ברכה (עורכת) (תש"ז), ספר העלייה השנייה (תל-אביב).

יזרעאלי דפנה ודבורה ברנשטיין (תשנ"ח), 'הפועלות בעלייה השנייה', ישראל ברטל, יהושע קניאל וזאב צחור (עורכים), העלייה השנייה: מחקרים (ירושלים). יזרעאלי דפנה (תשמ"ד), 'תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32.

כנעני, דוד (תשל"ז), העלייה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת (תל-אביב). כצנלסון-רובשוב, רחל (עורכת) (תר"ץ), דברי פועלות (תל-אביב).

ניר, הנרי (תשנ"ח), 'לקראת ההתיישבות העובדת: התארגנויות שיתופיות בתנועת הפועלים', ישראל ברטל, יהושע קניאל וזאב צחור (עורכים), העלייה השנייה: מחקרים (ירושלים).

צור, מוקי, תאיר זבולון וחנינא פורת (עורכים) (תשמ"א), כאן על פני האדמה (תל-אביב).

צור, מוקי (תשנ"ח), 'טיפוסי העולים ודיוקנם החברתי-תרבותי', ישראל ברטל, יהושע קניאל וזאב צחור (עורכים), העלייה השנייה: מחקרים (ירושלים).

קבוצת דגניה א (תשכ"א), דרכה של דגניה: סיפור חמישים שנות הקבוצה (תל-אביב). שפירא, אניטה (תשמ"א), ברל: ביוגרפיה (תל-אביב).

תמיר, נחמן (עורך) (תשל"א-תשל"ג), אנשי העלייה השנייה: פרקי זכרונות (תל אביב).